

УДК 595.767(477.61/62)

К.Ю. САВЧЕНКО

Донецький національний університет,
вул. Щорса, 46, м. Донецьк

МАТЕРІАЛИ ДО ОГЛЯДУ ЖУКІВ-ЧОРНИШІВ (*COLEOPTERA: TENEBRIONIDAE*) ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ

Ключові слова: *Coleoptera, Tenebrionidae, екологічні групи, Південний Схід України*

Key words: *Coleoptera, Tenebrionidae, ecological assemblages, South-Eastern Ukraine*

К.Ю. САВЧЕНКО

MATERIALS TO THE REVIEW OF DARKLING-BEETLES (*COLEOPTERA: TENEBRIONIDAE*) OF SOUTH-EASTERN UKRAINE

Donetsk national university
46 Schorsa str., Donetsk, Ukraine

The article includes review of fauna and geographical location of darkling-beetles of southeastern Ukraine (Donetsk and Lugansk region). In the territory of research region 28 species of *Tenebrionidae* have been registered. The basis of fauna consists of 9 mass and 19 common species. 9 species are dangerous agricultural vermins. The author has distinguished 9 ecological assemblages of darkling-beetles. The seaside sands of Asov sea and the sands of river terraces differ by original fauna.

Жуки-чорниші – одна з найчисленніших груп твердокрилих, представлена у фауні України понад 90 видами. Починаючи від XIX століття, тенебріоніди є об'єктом спостережень і досліджень, що пов'язане, переважно, з їх значенням як шкідників сільського господарства [8]. Проте, масова чисельність і розповсюдженість чорнишів дозволяє використовувати їх як біоіндикаторів стану степових біоценозів. Зокрема, нами були проведені дослідження особливостей розподілу герпетобіонтних чорнишів на ділянках з різним режимом охорони [12]. Більшість публікацій щодо чорнишів Південного Сходу України присвячені або господарсько важливим видам [9], або особливостям екології родини [1]. Тому основною метою цієї роботи є виявлення видового складу чорнишів Південно-Східної України, що включає в себе складання еколого-фауністичного списку тенебріонід району досліджень. Південний Схід України охоплює дві адміністративні області – Донецьку й Луганську. Район дослідження належить до ландшафтної зони степу та підзони різнотравно-типчакково-ковилового степу, яка в межах регіону поділяється на чотири ділянки: Східно-Задніпровську, Донецько-Донську, Донецьку й Приазовську [4].

Основою для цієї статті є власні збори автора, а також матеріали колекцій кафедри зоології біологічного факультету Донецького національного університету. Дослідження проводили у 2000-2003 рр. у понад 30 пунктах регіону. Основними методами збирання матеріалу були маршrutний збір і ґрунто-

ві розкопки, а також ручне збирання жуків-міцетобіонтів з плодів тіл грибів. У межах регіону виявлено 28 видів, які належать до 24 родів.

Нижче наведено список видів жуків-чорнишів, знайдених на досліджуваній території. Дані викладені за схемою: 1) короткі відомості з екології, трофічної спеціалізації та господарського значення виду; 2) період активності імаго в природі на території регіону; 3) місця знахідок (не наведені для видів, розповсюджених скрізь).

У роботі прийняті такі умовні позначення:

* – шкідники сільського господарства; з-к – заповідник; КМ – Донецька обл., Володарський р-н, с. Назарівка, з-к “Кам’яні Могили”; ХС – Донецька обл., Новоазовський р-н, с. Хомутово, з-к “Хомутівський степ”; БК – Донецька обл., Першотравневий р-н, с. Білосарайка, заказник “Білосарайська коса”; Д – Донецьк; ДК – Донецька обл., Шахтарський р-н, с. Саурівка, с. Петровське, регіональний ландшафтний парк “Донецький кряж”; ВН – Донецька обл., Великоновосілківський р-н, п.г.т. Велика Новосілка; ПП – Луганська обл., Станично-Луганський р-н, с. Кондрашевська Нова, з-к “Придонцовська заплава” (до 2001 з-к Станично-Луганський); ПС – Луганська обл., Свердловський р-н, з-к “Провальський степ”; СС – Луганська обл., Меловський р-н, з-к “Стрільцівський степ”.

Автор висловлює глибоку подяку В.В.Мартинову (ДонНУ) за допомогу під час визначення матеріалу й цінні зауваження.

****Tentyria nomas nomas* Pall.**

Ксерофіл. Фітофаг. Шкодить баштановим [5]. На досліджуваній території трапляється на відкритих пісках другої тераси р. Сіверський Донець [1], звичайний вид на Білосарайській Косі.

Імаго активні від кінця березня до першої половини вересня.

***Tentyria nomas taurica* Tausch.**

Ксерофіл [7]. Фітофаг. Звичайний вид на території Південного Сходу України.

Матеріал. 27.07.02. Краснолиманський р-н, с. Закотне. (Мартинов В.В.).

***Asida lutosa* Sol.**

Мезофіл. Фітофаг. Основні місця проживання на досліджуваній території – заповідні степові території [15] й ділянки зі збереженою природною рослинністю. Звичайний вид.

Імаго активні від першої половини березня до першої половини липня.

***Pimelia subglobosa* Pall.**

Ксерофіл. Фітофаг. На досліджуваній території звичайний на заповідних і цілинних степових ділянках.

Жуки активні від другої половини березня до першої половини вересня.

Матеріал. 30.05.00. З-к КМ. (Мартинов В.В.); 23.06.01. З-к ПП. (Мальцева А.Г.); 28.04.02, 14.09.02. ВН. (Радько Д.); 23.03.02, 6-9.07.03, 13-16.07.03. ВН. (Дикуха Ю.).

***Gnaptor spinimanus* Pall.**

Ксеро-мезофіл. Фітофаг. На території Південного Сходу України є багаточисельним видом, широко розповсюдженим в усіх підзонах степової смуги [13].

Жуки активні від першої половини квітня до початку жовтня.

***Prosodes obtusa* F.**

Ксерофіл [3]. Фітофаг [7]. На досліджуваній території досить рідкісний. Матеріал. 13.04.02. Старобешево; 17.04.02. Д. (Мальцева А.Г.)

***Blaps mortisaga* L.**

Синантроп, (у підвалах і господарських приміщеннях). Сапрофаг. На території Південного Сходу України є звичайним, скрізь розповсюдженим видом.

Матеріал. 5.05.02, 14.04.02. ВН. (Улюра Е.Н.).

***Blaps tibialis* Reiche**

Ксеро-мезофіл. Фітофаг. На досліджуваній території є багаточисельним видом.

Імаго активні від кінця квітня до кінця липня.

****Blaps halophila* F.-W.**

Ксеро-мезофіл. Фітофаг. Личинки пошкоджують висаджене насіння і паростки злаків, буряка, баштанових культур, соняшника, капусти [11]. Звичайний вид для досліджуваної території.

Матеріал. 16.09.01. 3-к ПП. (Савченко К.Ю.); 30.07.01. Волноваха. (Гнибеда Н.С.).

****Oodescelis polita* Sturm**

Мезофіл. Фітофаг. У фазі личинки пошкоджує різні городні, технічні, баштанові та польові культури. Є багаточисельним видом на досліджуваній території.

Імаго активні від кінця квітня до початку жовтня.

****Dendarus punctatus* Serv.**

Ксерофіл. Фітофаг. Відзначене пошкодження личинками коріння винограду. Звичайний вид для Південного Сходу України [2].

Жуки активні від кінця березня до другої половини червня.

Матеріал. 3.05.00. 3-к КМ; 14.04.02. Курдюмовка. (Мартинів В.В.); 17.04.02. Д. (Савченко К.Ю.); 23.03.02. ВН. (Дикуха Ю.); 18.06.03. 3-к ПС. (Сергєєв М.Е.).

***Pedinus borysthenicus* Rehd.**

Псамофіл. Звичайний вид на узбережжі [15].

Жуки активні від другої половини березня до першої половини вересня.

***Melanimon tibialis* F.**

Псамофіл [6]. Фітофаг. Багаточисельний вид.

Жуки активні від кінця березня до першої половини вересня.

Матеріал. 29.04.01. 3-к ПП. (Пристинська В.); 15.09.01. 3-к ПП. (Савченко К.Ю.); 4-8.07.02, 2-3.07.03. Дроновка; 2.05.03, 4.05.03. 3-к ПП. (Сергєєв М.Е.); 28.04.02, 13-16.07.03. ВН. (Дикуха Ю.); 30.03.02. Курдюмовка. (Мартинів В.В.).

****Gonocephalum pygmaeum* Stev.**

Ксерофіл. Фітофаг. На досліджуваній території трапляється на пісках у долинах рік, багаточисельний у смузї морського узбережжя.

Імаго активні від початку квітня до першої половини серпня.

****Opatrum sabulosum* L.**

Ксерофіл. Фітофаг [10]. Жуки та личинки гризуть висаджене насіння, сходи злаків, цукрового буряка, льону, соняшника та ін. Наймасовіший вид

на території Південного Сходу України. Трапляється скрізь як на природних цілинних ділянках, так і в агроценозах.

Імаго активні від другої половини березня до початку жовтня.

***Trachyscelis aphodioides* Latt.**

Псамофіл. Фітофаг. Вид середземноморського походження, населяє супралітораль Чорного й Азовського морів. На досліджуваній території звичайний вид на пісках узбережжя Азовського моря.

Матеріал. 8.04.01. БК. (Мартинів В.В.). 10.06.02. БК. (Прокопенко О.В.).

***Phaleria pontica* Sem.**

Псамофіл. Фітофаг. Домінує в узбережній фауні. Розвивається в морських наносах і під прибережною рослинністю [15]. На Південному Сході України був відзначений у морських наносах на Білосарайській косі.

Матеріал. 19.06.02. БК. (Прокопенко О.В.). 4.07.03. Першотравневий р-н, с. Урзуф. (Савченко К.Ю.).

****Crypticus quisquilius* Pk.**

Ксеро-мезофіл. Фітофаг. Личинки іноді пошкоджують коріння злаків.

Трапляється у заплавах річок, на легких і супіщаних ґрунтах. Звичайний вид на узбережжі.

Жуки активні від кінця квітня до початку вересня.

***Eledona agaricola* Hbst.**

Есиломіцетобіонт [15]. Міцетофаг, сапрофаг. Заселяє пошкоджену кору, верхні шари деревини та гриби-трутовики. На досліджуваній території був знайдений у деревних грибах, (переважно *Poliporus caudicinus*). Багаточисельний вид.

Матеріал. 16.09.01. 3-к ПП. (Савченко К.Ю.). 6.04.02. 3-к ПП. (Мартинів В.В.).

***Diaperis boleti* L.**

Міцетобіонт. Міцетофаг. На досліджуваній території трапляється в трутовиках. Звичайний вид.

Жуки активні від кінця квітня до першої половини вересня.

***Scaphidema metallicum* F.**

Ксилобіонт. Сапрофаг. Під корою дерев. На території Південного Сходу України трапляється в листяних насадженнях, на м'яких лісових породах. Звичайний вид.

Матеріал. 30.03.02. Курдюмовка. (Мартинів В.В.).

***Uloma perroudi* Muls.**

Ксилобіонт. Сапрофаг. Під корою хвойних. Багаточисельний вид на досліджуваній території.

Імаго активні від кінця квітня до початку жовтня.

***Menophilus cylindricus* Hbst.**

Ксилобіонт. Сапрофаг. Під корою сосен, дубів, верб. Звичайний вид на території Південного Сходу України.

Матеріал. 21.08.01. 3-к ПП. (Мальцева А.Г.).

****Tenebrio molitor* L.**

Синантроп-ксилобіонт. Сапрофаг. У борошні й зернових продуктах. Шкідник зерна, борошна й різних борошняних виробів [14]. На досліджуваній території є звичайним видом.

Імаго активні від початку травня до початку липня.

Матеріал. 8.07.01. Володарське. (Сергєєв М.Е.); 8.07.00. Д; 5.05.03. Донецька обл., м. Сніжне. (Савченко К.Ю.).

****Tenebrio obscurus* F.**

Синантроп-ксилобіонт. Сапрофаг. У домівках. Пошкоджує борошно, зерно, борошняні вироби, насіння бавовни й городно-баштанових культур. Звичайний вид на досліджуваній території.

Матеріал. 3.07.01. Мелекіно. (Прокопенко О.В.).

***Neatus picipes* Hbst.**

Ксилобіонт. Сапрофаг. Під корою дуплистих дубів і соснових насаджень. Звичайний вид.

Матеріал. 5.10.02. 3-к ПП. (Мальцева А.Г.).

***Cylindronotus dermestoides* Ill.**

Мезофіл, ксилобіонт. Сапрофаг. На досліджуваній території звичайний вид. Трапляється в листяних насадженнях.

Жуки активні від кінця березня до початку жовтня.

****Cryphaeus cornutus* F.-W.**

Ксиломіцетобіонт. Міцетофаг, сапрофаг. Звичайний вид на досліджуваній території.

Матеріал. 13.07.02. Дроновка. (Сергєєв М.Е.).

Висновки

1. Унаслідок досліджень на території Південного Сходу України було виявлено 28 видів жуків-чорнишів. Основу фауни досліджуваної території становлять 9 видів, які є масовими: *Gnaptor spinimanus*, *Blaps tibialis*, *Oodescelis polita*, *Gonocephalum pygmaeum*, *Opatrum sabulosum*, *Phaleria pontica*, *Crypticus quisquilius*, *Eledona agaricola*, *Uloma perroudi*; 19 видів є звичайними. Оригінальною фауною відрізняються приморські піски узбережжя Азовського моря та піски річкових терас.

2. Небезпечними шкідниками сільського господарства є 9 видів тенебріонід: *Tentyria nomas*, *Blaps halophila*, *Oodescelis polita*, *Dendarus punctatus*, *Gonocephalum pygmaeum*, *Opatrum sabulosum*, *Tenebrio molitor*, *T. obscurus*, *Crypticus quisquilius*.

3. Домінантною екологічною групою є група ксерофілів. До неї належать 7 видів: *Tentyria nomas nomas*, *T. nomas taurica*, *Pimelia subglobosa*, *Prosodes obtusa*, *Dendarus punctatus*, *Gonocephalum pygmaeum*, *Opatrum sabulosum*. Групи ксилобіонтів, ксеро-мезофілів і псаммофілів включають по 4 види чорнишів: *Scaphidema metallicum*, *Uloma perroudi*, *Menephilus cylindricus*, *Neatus picipes*; *Gnaptor spinimanus*, *Blaps tibialis*, *Blaps halophila*, *Crypticus quisquilius*; *Pedinus borysthenicus*, *Melanimon tibialis*, *Trachyscelis aphodioides*, *Phaleria pontica*, відповідно. Група мезофілів представлена трьома видами: *Asida lutosa*, *Oodescelis polita*, *Cylindronotus dermestoides*. Група синантропів-ксилобіонтів представлена двома видами: *Tenebrio molitor* і *T. obscurus*. Ксиломіцетобіонти також включають два види: *Eledona agaricola* і *Cryphaeus cornutus*. До міцетобіонтів і синантропів належить по одному виду: *Diaperis boleti* і *Blaps mortisaga*, відповідно.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арнольд К.В., Арнольд Л.В.** Про деякі реликтові елементи та колеоптерофауну області Середньої течії р. Донця // Доповіді Академії Наук СРСР. Зоологія. – 1938. – Т. 21, № 7. – С. 354-356.
2. **Ильїн. Б.С.** Список жуків Єкатеринославської губернії // Рос. Ентом. огл. – 1925. – Т. 19. – С. 224-228.
3. **Медведєв С.І.** Особливості розповсюдження деяких екологічних форм комах в різних ландшафтно-географічних зонах України // Зоол. журн. – 1954. – 33, вип. 6. – С. 1245-1262.
4. **Медведєв С.І.** Досвід еколого-зоогеографічного районування України на основі вивчення ентомофауни // Праці Н.-Д. Інституту біології та біологічного факультету Харківського ордену Трудового червоного прапора державного університету ім. А.М. Горького. – 1957. – Т. 27. – С. 5-26.
5. **Медведєв Г.С.** Родина *Tenebrionidae* – Чорниші: Визначник комах Європейської частини СРСР. – Твердокрилі. – Л.: Наука, 1965. – Т. 2. – С. 356-381.
6. **Медведєв Г.С.** Жуки-чорниші (*Tenebrionidae*). Підродина *Opatrinae*. – Л.: Наука, 1968. – 285 с. – (Фауна СРСР; Т. 19. Вип. 2)
7. **Медведєв Г.С.** Роди жуків-чорнишів триби *Blaptini* (*Coleoptera, Tenebrionidae*) // Ентом. огл. – 2000. – Т. 79, вип.3. – С. 643-663.
8. **Набоженко М.В.** Ландшафтно-екологічна характеристика та загальні закономірності розподілу жуків-чорнишів (*Coleoptera, Tenebrionidae*) на півдні Росії // Вісті Харк. ентом. су-ва. – 1999. – Т. 7, вип. 2. – С. 40-54.
9. **Надворний В.Г., Надворная Л.С.** Біологія чорнишів *Bolitophagus reticulatus* L. та *Uloma culinaris* L. (*Coleoptera, Tenebrionidae*) у лісостеповій зоні України // Ентом. огл. – 1991. – Т. 70, вип. 2. – С. 349-354.
10. **Надворний В.Г.** Видовий склад, розподіл та життєдіяльність комах в різних біоценозах Поліського державного заповідника. Дослідження 1979, 1988 рр. // Вісті Харк. ентом. су-ва. – 1996. – Т. 4, вип. 1-2. – С. 19-64.
11. **Комахи та кліщі.** Шкідники с/г культур. Т. II. Твердокрилі. – Л.: Наука, 1974. – С. 123-133.
12. **Савченко К.Ю., Мартинов В.В.** Особливості розподілу герпетобіонтних чорнишів (*Coleoptera: Tenebrionidae*) на ділянках з різним режимом охорони // Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів / Збірка доп. II Міжнародної наукової конференції аспірантів та студентів. Т. 2 – Донецьк: ДонНТУ, ДонНУ, 2003. – С. 47-48.
13. **Топчиєв А.Г.** Фауна хрущів, проволочників, чорнишів та закономірності їх розповсюдження у штучних лісах степової зони УРСР // Штучні ліси степової зони України. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – С. 305-339.
14. **Тищенко В.П., Амаду Шейк Ба.** Фотоперіодична регуляція росту та лялькування личинок великого мучного хрущака *Tenebrio molitor* L. (*Coleoptera, Tenebrionidae*) // Ентом. огл. – 1986. – Т. 65, вип. 1.– С. 3-11.
15. **Черней Л.С., Надворний Ю.В.** Екологічні групи жуків-чорнишів (*Coleoptera, Tenebrionidae*) степу України // Вісник зоології. – 1994. – № 4-5. – С. 65-72.